

Dr hab. Wojciech Sroczyński

Uniwersytet Przyrodniczo–Humanistyczny w Siedlcach

**NAUCZYCIEL WOBEC PROBLEMU
INTEGRACJI W KONTEKŚCIE
ZMIANY SPOŁECZNEJ.
ZARYS PROBLEMU**

Streszczenie

Według obserwatorów życia społecznego cywilizacja zachodnia weszła w nową fazę rozwoju, którą umownie określa się mianem *społeczności ponowoczesnej (postmodernistycznej)*. Charakteryzuje się ono przede wszystkim gwałtownymi przeobrażeniami struktur, ról i funkcji systemów społecznych. W miejsce stabilnego dotąd porządku społecznego, ugruntowanych wartości, planowanych kierunków rozwoju wchodzi zjawiska niedające się przewidzieć. Z subiektywnego (osobistego) punktu widzenia świat staje się rzeczywistością niepewną, niestabilną, co oczywiście negatywnie rzutuje na poczucie bezpieczeństwa i kształtowanie się osobowości indywidualnych osób. Efektem tak chaotycznego świata jest dezintegracja osobowości człowieka. W najwyższym stopniu skutki ogólnych przemian społecznych ujawniają się w postawach młodych osób – dzieci i młodzieży. Jak reagować na ową *płynność* mogłaby szkoła? Autor stawia tezę, że jedynym istotnym zadaniem pedagogicznym w *czasach chaosu* wywołanych szybkimi zmianami jest integrowanie osobowości ucznia, wprowadzanie ładu w jego sposób postrzegania świata.

Słowa kluczowe: zmiana społeczna, dezintegracja, integracja, nauczyciel.

**EDUCATOR TOWARDS THE PROBLEM OF INTEGRATION
IN THE CONTEXT OF SOCIAL CHANGE.
OUTLINE OF THE PROBLEM**

Abstract

According to observers of social life, the western society has entered a new phase of development, often conventionally referred to as *postmodern society*. It is primarily characterized by rapid transformations of structures, roles and functions of social systems. Unforeseeable events take place of stable social order, established values, or planned developments. From a subjective (personal) point of view, the world is becoming a uncertain, unstable reality, which of course negatively affects the sense of security and the development of the personality of individuals. One might say, that disintegration of human personality is the effect of the chaotic world. The effects of general social changes manifest themselves in the highest degree in the attitudes of young people – children and youth. What response to that *fluctuation* can schools provide? The author argues, that the only important educational task – in *times of chaos* caused by rapid changes – is to integrate student's personality and putting order in his perception of the world. The author of this study is reflecting around this issue.

Keywords: social change, disintegration, integration, teacher.

Zmiana społeczna a integracja

Socjolodzy zajmujący się zmianą społeczną twierdzą, że ludzka cywilizacja weszła w nową fazę swych dziejów (Szacka, 2003, s.103). Począwszy od końca lat sześćdziesiątych XX wieku zaczęto zauważać kształtowanie się nowego typu społeczeństwa, które dzisiaj określa się rozmaicie – jako *postmodernistyczne, ponowoczesne, postkapitalistyczne, informacyjne, informatyczne, wiedzy lub ryzyka*. Kształtuje się jakościowo nowe zjawisko kulturowe. Zmiany dotyczą zbiorowości ludzkich i otoczenia, także świata natury, będącego podstawą egzystencji człowieka, obejmują życie polityczne i militarne (czego dowodem są wojny lokalne i towarzyszące egzystencji ludzi poczucie zagrożenia), sferę gospodarki i ekonomii. Zmiany są widoczne w postępie technolo-

gicznym (wzrost produkcji telefonów komórkowych, telewizorów, sieci informatycznych, aut itp.), w przemianach obyczaju (związki partnerskie osób tej samej płci, konkubiny, kohabitacje) i kultury (moda, style życia, wielokulturowość, wieloetniczność).

Charakterystyczną cechą współczesności, którą określa się mianem ponowoczesności, jest przede wszystkim zachodzenie przemian w sposób na tyle szybki, że wszelkie próby ich opisu i interpretacji dezaktualizują się zanim zostaną wprowadzone do publicznego dyskursu. Rozwój nie przebiega zgodnie z założeniami teorii linearnej, ale ma przebieg skokowy i cykliczny. Nie ma sensu dokonywać w tym szkicu analizy porównawczej *modernistycznego* i *postmodernistycznego* społeczeństwa. Warto jedynie, zarysowując problem dezintegracji i integracji, przypomnieć charakterystyczne ich cechy, posługując się w tym celu modelem, który na użytek społeczeństwa modernistycznego zastosował Marek Szczepański (1992), uzupełniając go o cechy ponowoczesności (Tabela 1).

Tabela 1. Charakterystyczne cechy społeczeństwa nowoczesnego i ponowoczesnego

	Spółeczeństwo nowoczesne	Spółeczeństwo ponowoczesne
Cechy organizacyjne	Wielka liczba członków, społeczeństwo otwarte, miasta jako podstawowa jednostka urbanizacyjna z ich strukturą post-industrialną, styczności głównie zawężone i bezpośrednie	Spółeczeństwo „sieci” – informacyjne, informacyjne, wiedzy; cywilizacja globalna i tendencje globalne, wzrost znaczenia lokalizmu, dużych aglomeracji miejskich, miasto jako sieć informacyjna; dążenie do tworzenia nowego globalnego ładu społecznego; styczności głównie masowe i pośrednie
Typ osobowości	Ludzie empatyczni, myślący racjonalnie, nastawienie na naukowe poznanie rzeczywistości, w działaniu dążący do osiągnięcia efektywności we wszystkich sferach podejmowanej aktywności; brak przeswiadczeń fatalistycznych i wiary w przeznaczenie	Kryzys wartości i pewności stabilizacji egzystencjalnej, wyostrenie się sprzecznych postaw: konsumpcjonizm-kreatywność; prospołeczność-egoizm; wspólnotowość- indywidualizm; utrata wiary w postęp, kształtowanie zindywidualizowanych mechanizmów obronnych

Cechy społeczno-kulturowe	Przeważają więzi rzeczowe nad osobowymi, występują dość silne podziały warstwowe, utrzymanie ładu społecznego jest możliwe dzięki kontraktom (społeczeństwo demokratyczne), liczą się pozycje osiągnane w hierarchii społecznej, a nie przypisane; wzrost znaczenia edukacji i szkolnictwa; obecność <i>profanum</i> w sztuce i życiu publicznym	Więzi rzeczowe i osobowe są tak samo ważne, relatywizm moralny, emancypacja jako wartość i wzór życia, rozwój nowych ruchów społecznych, kulturowych i religijnych, wzrost <i>profanum</i> w życiu publicznym, wzajemne nakładanie się <i>świętości</i> i <i>profanum</i> , upublicznienie prywatności, obniżenie poziomu kultury osobistej, wzrost zachowań agresywnych; „śmierć klas” przy jednoczesnym rozwarstwieniu na bogatych i biednych, wielokulturowość wieloetniczność, problemy tożsamościowe; wzrost świadomości ryzyka życia
Cechy polityczne	Wzrost znaczenia władzy świeckiej, zwiększeniu udziału obywateli w przestrzeni społecznej, obecność niezależnych od siebie, ideologicznie i światopoglądowo zróżnicowanych instytucji społecznych, kulturalnych, religijnych i politycznych	Decentralizacja władzy, znaczenie działań „oddolnych” i udziału obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych, zasada pomocniczości w sprawowaniu władzy
Cechy techniczno-gospodarcze	Specyficzna technologia, złożony podział pracy, specjalizacja w usługach, wzrost znaczenia międzynarodowych korporacji, nastawienie na postęp w produkcji	Deglomeracja produkcji i usług; wzrost wyspecjalizowanej produkcji rolnej i hodowlanej, różnorodne formy kapitału, gospodarka oparta na wiedzy, wzrost technologii informatycznej

Źródło: W. Sroczyński (2014, s. 44).

Obecnie trudno sobie wyobrazić osobę pozbawioną świadomości zmian dokonujących się we współczesnych społeczeństwach. Nawet jednostka oderwana od bieżącego przekazu doświadcza postępu technologicznego, informatycznego, przemian obyczaju, faktu zapożyczeń kulturowych i językowych, jako że informacje docierają wszędzie i niezwykle szybko – a to dzięki połączeniom satelitarnym, sieci internetowej i telefonii komórkowej. Wszechobecna jest telewizja i radio, standardem stały się podróże do najdalszych, z punktu widzenia miejsca zamieszkania, zakątków świata.

Wylania się¹ nowy typ cywilizacji i nowy typ człowieka. Według Zygmunta Baumana pojawia się nowa osobowość społeczna, manifestująca się w czterech rodzajach ponowoczesnych stylów życia: a) spacerowicze, b) włóczędzy, c) turyści, d) gracze. Typologia ta oddaje ducha obecnej – zmiennej, płynnej, niestabilnej – cywilizacji, w której człowiek czuje się raczej wędrowcem, *nomadem*, osobą bez stałego miejsca, migrującą w przestrzeni fizycznej i społecznej. Bauman ujmuje tę kwestię następująco: *Chronicznym atrybutem <ponowoczesnego> stylu życia wydaje się być niespójność, niekonsekwencja postępowania, fragmentaryzacja i epizodyczność rozmaitych sfer aktywności jednostek* (1994, s. 7). Czy i jakie może to przynieść skutki dla życia osobistego, społecznego i rodzinnego? W jaki sposób tego typu ideologia może rzutować na budowanie osobistej hierarchii wartości? Są to pytania, na które nie sposób obecnie znaleźć satysfakcjonującą odpowiedź. W kontekście problemu zmiany społecznej pojawia się jednak inne ważne pytanie – o rolę pedagogiki, jako nauki o praktyce edukacyjnej/wychowawczej, w tworzeniu teorii ochrony ludzkiej osoby przed gwałtownie doświadczanymi zmianami. Nie trudno też zauważyć, że *zmiana społeczna* staje się ważną kategorią poznawczą pedagogiki.

Czym jest współczesne społeczeństwo, jakie są jego charakterystyczne cechy i jaki ma ono związek z edukacją? Podejmując ten wątek trzeba odnieść się do terminu, który w dyskursie naukowym ostatnich lat jest często używany, mianowicie do *społeczeństwa ryzyka*.

Ten typ społeczeństwa jest obecnie traktowany jako szczególnie fenomen współczesności. Czy istotnie współczesny człowiek żyje w szczególnie ryzykownych czasach? Czy współczesny człowiek w większym stopniu, aniżeli jego poprzednicy, jest narażony na niebezpieczeństwo, na utratę życia lub majątku? Czy

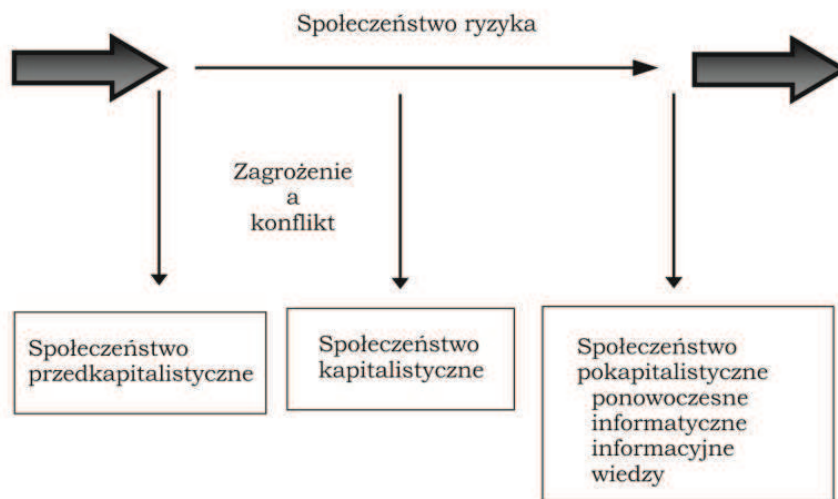
---

¹ U. Beck i A. Giddens raczej uznają iż jesteśmy-jako ludzkość-w trwającym przeobrażaniu się kultury, cywilizacji i wylanianiu się nowego typu społeczeństwa nowoczesnego, w którym znaczenia nabierają demokracja, nowa industrializacja, nowy typ masowej gospodarki, zaufanie do złożonych technologii, w tym informatycznych, wzrost liczby miast, globalizacja, nowe rodzaje ryzyka i kryzysy, sekularyzacja, spadek roli tradycyjnie pojmowanej rodziny. Stąd tę wylaniającą się nową rzeczywistość przytoczeni badacze określają jako *późną nowoczesność* lub-jak to czyni Zygmunt Bauman-*płynną nowoczesność*.

świadomość niepewności w większym stopniu wpływa na dezintegrację osobowości, struktur społecznych, ładu społecznego?

Poczucie zagrożenia zawsze towarzyszyło człowiekowi. Przecież samo życie zawiera element ryzyka, jest on wpisany w ludzką egzystencję. Być może obecna skala zmian rodząca niepewność, poczucie destabilizacji sprawia, iż obawy związane z egzystencją narastają w miarę cywilizacyjnego postępu. W dużym stopniu w społeczeństwie ponowoczesnym wpływ na duchową kondycję człowieka mają środki masowej informacji. Prasa, telewizja, radio, literatura w niespotykanej dotąd skali przekazują szybko – nie zawsze spójne – fakty, poszukując niejednokrotnie bardziej sensacji epatującej odbiorcę, aniżeli troszcząc się o zachowanie ładu w umyśle współczesnego człowieka (Schemat 1). Z tak zróżnicowanym obrazem, o pozytywnych i negatywnych odcieniach, z trudnością radzą sobie młode osoby – dzieci i młodzież szkolna.

Schemat 1. Świat ponowoczesny
(fazy rozwoju społeczeństw a społeczeństwo ryzyka)

Źródło: opracowanie własne.

Kategoria *spoleczeństwo ryzyka*, wprowadzona do dyskursu naukowego przez Ulricha von Becka (1982) w latach 80. ubiegłego wieku jest chętnie stosowana również przez polskich pedagogów (Kawula, 2012). Niemiecki socjolog na podstawie badania przemian zachodzących we współczesnych społeczeństwach

uznał, że liczba symptomów zagrażających egzystencji człowieka jest tak znaczna, iż można mówić właśnie o społeczeństwie ryzyka, czyli cywilizacji, będącej efektem rozwoju przemysłowego i technologicznego, która sama siebie skazuje na powolną zagładę. Nieodwracalne są bowiem zmiany w postaci skażenia środowiska lub globalnego ocieplenia, a towarzyszą im przecież zjawiska natury społecznej takie jak masowe bezrobocie, atomizacja, poczucie osamotnienia, konflikt płci, które negatywnie rzutują na psychikę człowieka. Pomijając tutaj rozważenie problemu: „czy istotnie można uznać, iż obserwowane zmiany zagrażające człowiekowi wskazują na nowy typ społeczeństwa – *ryzyka*?” sam fakt wyodrębnienia symptomów zagrożenia uzasadnia dodatkowo potrzebę ich badania, diagnozowania i określania wpływu na życie społeczne i osobiste ludzi. Zmiany te bowiem zagrażają trwaniu i pomyślnemu rozwojowi gatunku ludzkiego w sensie biologicznym i duchowym. Społeczeństwa współczesne rozwinęły skomplikowane systemy technologii informatycznej, umożliwiające – z jednej strony – szybkie porozumiewanie się, ale z drugiej – wywieranie wpływu na psychikę człowieka, stosowanie specyficznej socjotechniki przez manipulacje informacjami, indoktrynację, totalne zarządzanie ludźmi za pomocą *mass mediów* i stosowanie zakamuflowanych form przemocy (Orwell, *Folwark zwierzęcy*, 1984). Wszystkie pozytywne symptomy postępu cywilizacyjnego, takie jak na przykład wytworzenie nowoczesnej technologii informatycznej (Castells, 2008) lub wykorzystanie wiedzy jako podstawy rozwoju zawierają jednocześnie sytuacje, które można wykorzystać przeciw ludzkości. Ryzyko (zagrożenie) jest wpisane w funkcjonowanie społeczeństw współczesnych w skali być może przewyższającej zdolność ochrony przed nim, jak na przykład zagrożenie bronią jądrową, której zgromadzony potencjał może zniszczyć Planetę, na której żyją ludzie.

Pedagog – teoretyk lub badacz – musi podjąć trud udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak ten skomplikowany, różnorodny, niespójny obraz współczesnego świata odwzorowuje się w umyśle uczniów? Czy jest on także płynny, fragmentaryczny, niespójny, katastroficzny wręcz pozbawiony sensu?

W celu ilustracji problemu dokonano arbitralnego wyboru informacji z programów upowszechnianych przez *mass media*,

otrzymując wiele elementów składających się na obraz współczesnego świata:

- deprecjacja Polaków na arenie międzynarodowej (na przykład film norweski *Kampen for tilværelsen*, spiskowa teoria wypadku samolotu pod Smoleńskiem, opinie Grossa o antysemityzmie Polaków),
- wypadki drogowe niosące śmierć lub okaleczenie,
- przemoc wobec dzieci,
- przemoc małżeńska,
- przestępczość zorganizowanych grup i dysfunkcjonalność systemu prawa i resocjalizacji,
- przejawy nieodpowiedzialności osobistej i troski o własne życie (utonięcia, wypadki w górach),
- wypadki przy pracy,
- brak lub niewłaściwa opieka nad dziećmi i osobami starszymi,
- kwestie społeczne i socjalne (bezdolność, bezrobocie, bieda, bezradność),
- restrykcyjne prawo rodzinne, zabieranie dzieci z rodzin przez służby socjalne bez uprzedniego dokładnego rozeznania sytuacji,
- samobójstwa dzieci wywołane wadliwą decyzją służb publicznych,
- indolencja służb socjalnych w sprawach bezpieczeństwa rodzin i dzieci,
- dysfunkcjonalność placówek socjalnych, opiekuńczo-wychowawczych, resocjalizacyjnych,
- epidemie, choroby i brak nadziei na uleczenie chorób,
- eksperymenty stwarzające iluzję omnipotencji medycyny,
- wojna światopoglądowa,
- niepowodzenia gospodarcze („kryzys”), niewydolne zakłady pracy (kopalnie),
- poczucie beznadziejności, używki, narkotyki.

Lista zagrożeń, jakie każde społeczeństwo w skali globalnej szykuje samo sobie jest oczywiście ogromna a ich wykaz prezentuje Tabela 2.

Tabela 2. Społeczne czynniki zagrożenia

Społeczeństwo jako źródło ryzyka	Konsekwencje na poziomie społeczeństwa	Konsekwencje na poziomie jednostki
Postęp cywilizacyjny – naukowy, techniczny, gospodarczy	Poszerzenie się przestrzeni antropogenicznej, „wyzysk” Ziemi, klęski żywiołowe, katastrofy, zanieczyszczenie Ziemi, choroby/ epidemie, efekt cieplarniany, wyczerpywanie się naturalnych surowców	Nadmierne oczekiwania wobec nauki, medycyny i techniki, rozczarowanie (pętla medyczna – nadmierne oczekiwania w odniesieniu do medycyny i nauki, rozczarowanie, pretensje)
Postęp demograficzny	Zaludnienie Ziemi, dysonanse, konflikty i wojny, kwestie socjalne, anomia społeczna	Człowiek „samotny w tłumie”, stosunki rzeczowe przed osobowymi
Postęp autorytaryzmu, imperializmu, totalitaryzmu, rytualizmu	Wojny polityczne, światopoglądowe, polaryzacja społeczeństwa, izolacja etniczna, religijna, kulturowa, ingerencja Kościoła w życie polityczne	Agresja, przemoc, dezintegracja spójnego obrazu świata jako bezpiecznej przestrzeni życia, ucieczka od religii i Kościoła
Postęp zbrojeń	Konflikty zbrojne, terroryzm, zagrożenie wojną nuklearną i chemiczną	Obawa o życie, dobro materialne, istnienie narodu, grupy etnicznej, wyznaniowej, o przyszłość świata
Społeczeństwo informatyczne i informacyjne (Internet)	Destrukcja rynku finansowego, systemu bezpieczeństwa narodowego, terroryzm informacyjny, indoktrynacja	Obawa o zasoby finansowe w bankach, obawa o bezpieczeństwo państwa, narodu, rodziny, pornografia, molestowanie seksualne, oszustwa popełniane z użyciem Internetu

Mass media (społeczeństwo medialne)	Totalizm polityczny, światopoglądowy, indoktrynacja, dezinformacja, sensacja, brutalizacja przestrzeni publicznej i stosunków społecznych	Anomia, dezintegracja spójnego i stabilnego obrazu świata, rozbitcie świadomości, popkulturowy styl życia, nadmierna ufność w informacje medialne, wiara w mity, brak dociekliwości intelektualnej
Społeczeństwo patologiczne	Destrukcja naturalnych form życia społecznego i norm społecznych – anomia, przestępczość, destabilizacja państwa (przestępcze grupy zorganizowane), wykorzystanie człowieka, znęcanie się, przemoc, agresja, niemoc pedagogiczna, zaburzenie ładu społecznego, deprecjacja małżeństwa i rodziny jako podstawowej formy społecznej i osobowej	Poczucie destabilizacji, poczucie bycia przedmiotem (uprzedmiotowienie istoty ludzkiej), frustracja, destrukcja wzorców moralnych
Społeczeństwo traumatyczne	Celebrowanie martyrologii, fatalizm, upowszechnianie ideologii niemocy, braku bezpieczeństwa, destabilizacji, kryzys wartości bezwzględnych	Brak poczucia satysfakcji z życia, narzekanie, agresja, stres, lęk egzystencjalny, samobójstwa, rozpacz, zagrożenie, człowieczeństwa

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku istnienia najrozmaitszych zagrożeń pojawia się dezintegracja w społeczeństwie (anomia, atomizacja) i w osobowości człowieka.

Dezintegracja osobowości ucznia

Postrzeganie świata jako fragmentarycznego, niespójnego, płynnego musi wywierać negatywny wpływ na człowieka, zwłaszcza na dzieci i młodzież. Osobowość staje się fragmentaryczna,

a plany życiowe – niepewne. Świat budowany przez dorosłych nie odpowiada potrzebom dzieciom i młodzieży, jest postrzegany jako opresyjny. Dochodzi do dezintegracji osobowości. Powstaje pytanie, w jaki sposób człowiek, zwłaszcza młody, ma się w tej zmiennej, późnej nowoczesności, płynnej ponowoczesności odnaleźć, jaką przyjąć postawę wobec świata, w jaki sposób zachować ma integralny obraz rzeczywistości i siebie samego? Bauman udziela następującej rady: (...) musi więc człowiek ponowoczesny celować nie tylko w odnajdywaniu logiki w chaosie zdarzeń i wzorów geometrycznych w gmatwaninie planu (...). Byłoby dla niego korzystniej – dodaje – gdyby układaniem wzorów w ogóle sobie człowiek głowy nie zaprzętał (...) (Bauman, 2000, s. 227). Nie może jednak współczesny człowiek głowy sobie nie zaprzętać własnym życiem, chyba że przejawia osobowość schizofreniczną lub świadomie stawia siebie poza społeczeństwem.

Edukacja przestaje mieć jakakolwiek wartość w sytuacji, gdy nie daje szansy na dobrą pracę, założenie własnej rodziny, gdy wartości uniwersalne są deprecjonowane i brakuje poczucia ładu w życiu społeczeństwa. Odrabianie prac domowych zadanych przez nauczycieli, zdobywanie dobrych stopni, grzeczne zachowanie się – wszystkie te pozytywne tradycyjne wzorce związane z rolą ucznia błędą w sytuacji przemocy w szkole, braku wsparcia w rodzinie i żadnych perspektyw na satysfakcjonującą w przyszłości pracę. Pedagodzy alarmują, że nadmierne obciążenie nauką w szkole i zadaniami domowymi nie przekłada się na kształtowanie osobowości społecznej zgodnie z oczekiwaniami dorosłego pokolenia. Przemoc szkolna, w rodzinie, eskalacja przestępstw ulicznych, na stadionach sportowych, niemoc państwa w walce z przestępczością zorganizowaną, zagrożenia ogólnoswiatowe, konflikty zbrojne – to tylko przykłady zjawisk wywołujących dezintegrację osobowości dziecka/ucznia. Jaką, w kontekście tejże diagnozy rolę mają spełnić edukacja i wychowanie? Jeśli uznać, że świat ponowoczesny, cechujący się ryzykiem egzystencji, jest faktem, to bez znaczenia jest pisanie jakichkolwiek scenariuszy z próbą ich upowszechniania w systemie edukacji, bowiem wiedza i umiejętności dezaktualizują się już w momencie wprowadzania ich do programów edukacyjnych.

Kryzys szkoły w jej tradycyjnym modelu nie był nigdy tak jasno widoczny: wzrost liczby godzin nauki nie przekłada się na kompetencje niezbędne do życia w dzisiejszym skomplikowanym świecie. Trudno w kontekście wniosków, jakie wypływają z analizy tego typu diagnoz, formułować sensowne postulaty pod adresem edukacji i wychowania, gdy kryterium określenia obecności człowieka w świecie stanowi jego egoistyczny sposób przystosowania się do życia, subiektywizm i związana z nim zindywidualizowana konstrukcja rzeczywistości. Nie sposób zatem nie zauważyć, że w tym chaosie – jeśli istotnie tak widzi rzeczywistość osoba niedojrzała intelektualnie i emocjonalnie z racji wieku życia – trudno się odnaleźć. Jeśli młoda osoba nie rozumie świata, w którym żyje, jeśli nic nie może poradzić na zachodzące zmiany, jeśli jest tylko ich biernym uczestnikiem w sensie globalnym, a jedyną receptą jest kształcenie się w *rozsypywaniu wzorów*, to bunt wymierzony w świat dorosłych jest naturalną konsekwencją takiej percepcji tegoż świata i własnego w nim miejsca.

Negatywny wpływ na osobowość wychowanek wywiera telewizja i Internet, izolując od rzeczywistości i budując w umyśle dziecka właśnie fragmentaryczny obraz rzeczywistości. W jaki bowiem sposób mogą oddziaływać na kształtowanie się holistycznego i zintegrowanego obrazu świata pojawiające się niemalże równolegle (w tym samym czasie) sceny wojen, wypadków, zabójstw, śmierci, okaleczeń, żałoby, kataklizmów i ludzkich tragedii prezentowanych obok konkursów tańca, piękności, reklam, imprez sportowych? Jaki porządek świata pojawia się w umyśle dziecka? Badania naukowe częściowo tylko odpowiadają na tak postawione pytanie, a jest ono zasadnicze dla szukania związku współczesności z kształtującą się osobowością młodej osoby. W znaczeniu negatywnym dezintegracja objawia się w zaburzeniach psychicznych, w kryzysach związanych ze spójnością w systemie wartości, w ucieczce od rzeczywistości przez stosowanie używek, agresję, wybujały hedonizm, w zachowaniach patologicznych. Tak zwane portale *społecznościowe* w Internecie dają uludę realnych kontaktów².

---

² Socjologowie wskazują na zjawisko atomizacji społecznej, będące konsekwencją wzrostu liczby telefonów komórkowych. Studenci pedagogiki Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w ramach zajęć z przedmiotu *metodyka*

W odniesieniu do osoby słowo integracja jest używane przez psychologów między innymi w toku tych rozważań, które dotyczą *dezintegracji pozytywnej* – terminu będącego podstawową kategorią teorii polskiego psychiatry i psychologa Kazimierza Dąbrowskiego, organizatora ruchu higieny psychicznej. Dezintegracja w tym ujęciu jest procesem wywoływanym przez specjalistę w procesie kontrolowanej przez niego terapii. W sytuacjach rodzinnych, rówieśniczych, koleżeńskich i szkolnych mogą pojawić się czynniki niekorzystnie oddziałujące na osobowość wychowanka, prowadzące w rezultacie do zaburzeń w jego osobowości, szczególnie gdy proces ten przebiega żywiołowo. Pod wpływem czynników fizycznych i chemicznych (zapylenie, oświetlenie, hałas, zagęszczenie klas), biologicznych (niewłaściwa dieta, niedożywienie), społecznych (dysonanse, konflikty, agresja, przemoc), pedagogicznych (niewłaściwy styl pracy wychowawczej, brak autorytetów i wzorców) mogą wystąpić zaburzenia w rozwoju ucznia, może dokonywać się rozpad struktury jego osobowości (Dąbrowski, 1985, s. 54). Dezintegracja osobowości wychowanka może prowadzić do tragicznych niejednokrotnie skutków, czego dramatycznym wyrazem są przypadki samobójcze. Integrowanie osobowości wychowanka, tworzenie ładu w jego wewnętrznym życiu (subiektywnym środowisku), należy do podstawowych zadań edukacji humanistycznej, takich jak dążenie do zachowania *spójności* myśli z działaniem, zachowania *autonomii* (czyli nie ulegania zewnętrznym naciskom), rozwijania *empatii* i postaw *allocentrycznych*, skłonności do *refleksji*, do pracy nad określeniem własnej *tożsamości*. Przeciwdziałanie dezintegracji osobowości wymaga postawy otwartej od rodziców i wychowawców, dialogu, wspierania, a nie karania.

Dezintegracja czynności nauczyciela

Edukacja jest procesem, którego strukturę tworzą świadome czynności nauczyciela. Od jego kompetencji zależy prawidłowy tok lekcji, działania wychowawcze, umiejętność wyłuszczenia ce-

---

oddziaływań pedagogicznych wykonali zdjęcia młodych ludzi-par-w różnych sytuacjach. Przykładowa scenka: dwie osoby siedzą na ławce obok siebie, trzymają się nawet za ręce, i rozmawiają-każda osoba-przez inny telefon.

łów, ich objaśniania i wywołania odpowiedniego poziomu motywacji ucznia, dobór treści, metod, środków i form, postępowanie zgodne z zasadami nauczania i wychowania. Jego umiejętności dydaktyczne przyczyniają się do wywołania spójności w wiadomościach ucznia, do osiągnięcia przez niego zdolności do refleksji, do rozbudzenia potrzeb wyższych. Działanie pedagogiczne sprzyja integracji osobowości ucznia – wiedzy, tożsamości, autonomii, empatii i postaw prospołecznych, a przede wszystkim wpływa na samoocenę i poczucie własnej wartości. Niezgodne więc z metodyką i zasadami moralnymi postępowanie nauczyciela może wywołać stan dezorganizacji w osobowości ucznia, zamęt w jego wiedzy i ocenie rzeczywistości. A ponieważ procesy kształcenia i wychowania przebiegają w grupach uczniowskich (klasach, zespołach), stąd skutek niewłaściwego działania nauczyciela ujawni się w rozpadzie uznawanych wartości, więzi społecznej, norm moralnych, w funkcjonowaniu grupy rówieśniczej.

Dezintegracja występować może również na etapie opracowywania programów szkolnych. Wskutek – jak pisze Stanisław Frycie (1993, s. 257) – postępu naukowego wyłaniają się nowe przedmioty nauczania. Wzrastająca liczba specjalności utrudnia budowanie całościowego i spójnego obrazu świata. Korelowanie treści kształcenia w nauczaniu szkolnym, scalanie nadmiernie rozproszonych specjalności akademickich może być działaniem przeciwdziałającym fragmentaryzacji wiedzy. Taką rolę w kształceniu akademickim pełni filozofia.

Klasa szkolna a integracja i dezintegracja

W odniesieniu do integrowania klasy szkolnej istotną rolę spełniają nauczyciele na poziomie edukacji przedszkolnej i klas pierwszych. Włączanie dzieci przekraczających próg szkolny do społeczności uczniowskiej jest niezwykle ważnym zadaniem z punktu widzenia integracji społecznej, bo dzieci pochodzą z różnych środowisk i wnoszą rozmaity kapitał kulturowy (*habitus*), a także osobisty potencjał biopsychiczny i duchowy. Kształtowanie umiejętności nawiązywania poprawnych kontaktów, umiejętności ich podtrzymywania, wpływanie na pozytywne inte-

rakcje, stwarzanie okazji do swobodnego wyrażania własnych emocji – wszystkie tego typu działania pedagogiczne sprzyjają integracji grupowej. Poczucie więzi międzyosobowej, wspólnotowej zapewnia bezpieczeństwo emocjonalne. W tym sensie praca integracyjna pełni funkcję profilaktyczną: zapobiega pojawianiu się takich niekorzystnych następstw dezintegrujących, jak agresja, przemoc, lęki, frustracje, stres, zaniedbania w nauce. Nie bez znaczenia dla integrowania zespołu klasowego są obok umiejętności merytorycznych (np. matematycznych), dydaktycznych i wychowawczych nauczyciela – jego ogólna erudycja, zainteresowania i ciekawość świata.

Dezintegracja środowiska wychowawczego

Jedną z idei pedagogiki społecznej jest badanie i opisywanie procesów integracji społeczności lokalnych, grup, rodzin. Przyjmuje się tutaj założenie, iż kontrola społeczna, aktywność oddolna i osiaganie wyższych poziomów funkcjonowania zależą od spójności tych lokalnych środowisk. Integrację uzyskuje się w wyniku uzyskania poziomu wzajemnych więzi charakteryzujących wspólnoty (Sroczyński, 2013). Mikołaj Winiarski (2000, s. 214, 215), w odniesieniu do organizacji pozarządowych, przywołuje opinię szwajcarskiego badacza Jean'a M. Kallerhalsa, który uważa, że funkcja integracyjna ujawnia się w następujących układach:

- przestrzennym, gdy ma się na uwadze powoływanie placówek stymulujących aktywność obywateli w środowisku zamieszkania,
- międzyosobowym, gdy chodzi o działania ułatwiające nawiązywanie styczności i podtrzymywanie kontaktów społecznych w środowisku lokalnym,
- kulturalnym, gdyż ten typ aktywności pogłębia więzi między mieszkańcami,
- emocjonalnym, gdyż chodzi o nasycenie kontaktów wzajemnymi pozytywnymi uczuciami.

W środowisku lokalnym (Sroczyński, 2011/2013, s. 175) osiaganie integracji jest też celem i efektem polityki władz samo-

rządowych. Szkoła ma jednak w tym obszarze także duże możliwości. Przy okazji tegoż problemu pojawia się refleksja na temat specjalności pedagogicznej takiej jak *pedagog środowiskowy* (Sroczyński, 2014a).

Tworzenie sprzyjających warunków rozwojowych w środowisku życia będzie obfitowało w przeplatające się wzajemnie procesy integracji i dezintegracji. Piotr Sztompka (1999, s. 43-44) podaje, że zmiany społeczne wywołują dezintegrację w obrębie struktur społecznych, ale też skutkują ich reprodukcją na wyższym poziomie. Pojawiają się „nowe struktury społeczne” w podsystemach: a) struktury organizacyjnej, b) struktury interesów, c) struktury normatywnej, d) struktury idealnej. Dezintegracja może wywoływać dysonanse lub konflikty w środowisku lokalnym (Sroczyński, 2010), stanowi jednak naturalny kontekst edukacji i wychowania.

Dezintegracja w obszarze polityki edukacyjnej

Przejawem dezintegracji w sferze polityki edukacyjnej są kwestie dostępu do różnych szczebli szkolnictwa, przebieg i bariery karier edukacyjnych. Dostosowanie systemu edukacyjnego do potrzeb zmieniającego się rynku pracy, do aspiracji i oczekiwań jednostek jest niezwykle czułym barometrem sprawnej polityki edukacyjnej. *Spółeczeństwo wiedzy* (Toffler, 1996) ma inne potrzeby. Jest nastawione na kreatywność obywateli i porozumiewanie się za pomocą nowoczesnych technologii informatycznych. Niezrozumienie przez obywateli globalnych uwarunkowań *społeczeństwa sieci* wyklucza możliwość korzystania z technologii informatycznej, a skutkiem może być pogłębiający się dysonans między najbogatszymi a biednymi społeczeństwami. Postęp gospodarczy i w obrębie nauki jest przecież uwarunkowany gotowością wszystkich obywateli do nabywania nowych kompetencji, takich jak umiejętność korzystania z nowoczesnych technologii informatycznych. W sensie psychologicznym nowe kompetencje to kreatywność, mobilność, autonomia, zdolność podejmowania decyzji, umiejętność pracy w zespole. System edukacji w znacznie większym stopniu musi podjąć obowiązek nauki

języków obcych i przedmiotów ścisłych. Obniżenie progu szkolnego, czyli wcześniej podejmowana edukacja i wydłużenie okresu przechodzenia na emeryturę wydają się być wymogami wynikającymi z globalnych uwarunkowań społecznych. Konflikty, jakie w Polsce pojawiają się w tym kontekście (protesty rodziców w związku z obniżeniem progu szkolnego, kwestia wieku emerytalnego) wynikają z niezrozumienia przez obywateli globalnych mechanizmów rynkowych. Zjawiska tego rodzaju wymagają spójnych działań polityki edukacyjnej, rodziców, pracodawców i związków zawodowych. Szczególnie niezbędna jest edukacja pedagogiczna rodziców.

Twierdzenie, że edukacja jest wartością, opiera się na dwojakiego rodzaju faktach:

1. dla jednostek i społeczeństwa stanowi ona jedno z pożądanых dóbr (szkoła, studia, edukacja ustawiczna). Pojedyncze osoby orientują się na zdobycie wykształcenia umożliwiającego pozyskanie satysfakcjonującej pracy, zapewniającej godne życie i realizację potrzeb wyższych. Zwłaszcza w *społeczeństwie wiedzy*, gdy nie tylko zasoby finansowe właścicieli firm, ale również kapitał intelektualny pracowników decydują o sukcesie gospodarczym, edukacja nabiera szczególnego znaczenia. Odpowiednia polityka państwa ma sprzyjać stwarzaniu warunków do zdobywania kompetencji umożliwiających obywatelom wypełnianie ról społecznych na poziomie oczekiwanym ze standardami społecznymi i zgodnymi z kierunkami rozwoju gospodarczego we współczesnym świecie. Bywa jednak, że aspiracje jednostek, grup społecznych lub społeczności lokalnych (niekiedy etnicznych) nie są zaspokajane. Przekonanie obywateli – rodziców, uczniów, pracodawców, pracowników – o znaczeniu wiedzy wymaga wprowadzenia tego faktu do świadomości obywateli, oddziaływania na aspiracje i potrzeby edukacyjne, również za sprawą edukacji. Jeśli ten fragment oddziaływania na świadomość osób zostanie pominięty, może dojść do sytuacji, w której wartość wykształcenia będzie deprecjonowana, a więc do dezintegracji systemu edukacyjnego. Wykształcenie (szko-

- ła, studia) przestaje być pożądanym dobrem osobistym i społecznym, a staje się antywartością,
2. wówczas dochodzi do dysfunkcjonalności, a więc – w gruncie rzeczy – do dezintegracji systemu oświaty (Illich, 1976). Dla licznych osób edukacja może być wartością wyłącznie autoteliczną. Polityka państwa musi reagować na potrzeby pozyskiwania wiedzy dla samej satysfakcji, a system edukacji formalnej, ustawicznej na potrzeby takie musi odpowiadać. Obecna sytuacja, gdy szkoły – cała szkolna infrastruktura (pomieszczenia klasowe, boiska, sale gimnastyczne, biblioteki) – nie jest udostępniana lokalnym społecznościom wydaje się być anachroniczna. Ta uwaga w sposób szczególny odnosi się do środowisk wiejskich, w których szkoła jest niekiedy jedynym miejscem, służącym mieszkańcom w celach kulturalnych, towarzyskich, sportowych itd. integrując w ten sposób lokalną zbiorowość.

Integracja jako zadanie pedagogiczne

W najpowszechniejszych zasobach leksykalnych znajdują się definicje integracji odnoszące się do gospodarczych, politycznych i międzyosobowych przejawów życia społecznego. Integrację gospodarczą definiuje się jako *powiązania i współzależności między krajami określonego regionu geograficznego, zawierającymi umowy dotyczące swobody przepływu wszystkich rodzajów pracy i kapitału oraz produktów przez istniejące między tymi krajami granice* (Nowy leksykon PWN, 1998, s. 683). O istnieniu integracji społecznej świadczyć może fakt, że zachodzi *zespoleń i zharmonizowanie elementów zbiorowości społecznej rozumiane jako intensywność i częstotliwość kontaktów międzyludzkich oraz akceptacja wspólnych wartości i norm* (Nowy Leksykon, 1998, s. 683). Wymienić można także integrację normatywną, funkcjonalną i komunikacyjną (Encyklopedia PWN w trzech tomach, 2006, t. 2, s. 78-79). Ta pierwsza forma występuje wówczas, gdy postępowanie ludzi jest zgodne z obowiązującymi normami i wzorcami moralnymi. Zgodność zachowań ludzi z obowiązują-

cymi w społeczeństwie rolami społecznymi wyznacza integrację funkcjonalną, a częste kontakty w związku z wymianą informacji, podtrzymywanie tych kontaktów i budowanie na tym tle więzi społecznej charakteryzuje integrację komunikacyjną. Zerwanie więzi, ustanie kontaktów międzyosobowych i międzyorganizacyjnych jest objawem dezintegracji społecznej. Można też wymienić integralność terytorialną, mając na uwadze przede wszystkim *nienaruszalność całości terytorium państwa, utrzymanie suwerenności terytorialnej w jej dotychczasowych granicach geograficznych* (Nowy leksykon PWN, 1998, s. 683).

Jakie zatem kryteria trzeba brać pod uwagę, aby wskazać na integralność lub integrację? Stan ten i proces określają takie cechy, jak: **spójność, całość, nienaruszalność; powiązanie, współzależność**, ale i **otwarcie się** na współpracę, co przecież jest charakterystyczną cechą układów społecznych. Słownik języka polskiego podaje następujące wyjaśnienie słowa dezintegracja: 1) *osłabienie integralności lub rozpad jakiejś struktury; 2) osłabienie lub rozpad wewnętrznej organizacji psychiki; 3) rozpad składu na bloki, płyty lub ziarna pod wpływem zmian temperatury lub rozrastania się korzeni roślin*. Treść tego słowa odnosi się nie tylko do procesów społecznych. Zjawiska przyrody, wszelkie żywiołowe kataklizmy nie są jednak przedmiotem rozważań na gruncie pedagogiki, chociaż ich skutki rzutują bezpośrednio na życie ludzi. Przyjmując tutaj teoretyczne założenie, że integracja lub dezintegracja mają źródła społeczne – w osobowości, działaniach ludzi i procesach społecznych – słowa te oznaczają zarówno stan, jak i proces (zmianę).

Ze względu na wymienione kryteria i z uwagi na spójność i nienaruszalność tradycji, zwyczajów, obyczajów, a także uznawanych wartości można wyodrębnić integrację kulturową. Z kolei integralność polityczna zostanie wyróżniona w kontekście powiązań i współzależności celów, działań rządu, partii politycznych

i potrzeb obywateli. Jeśli jednak takowe powiązania nie zachodzą zaczynają występować kwestie społeczne, definiowane jako niezgodność polityki państwa z oczekiwaniami obywateli. Wówczas wyraźnie jest dostrzegalne, że zachodzą sprzeczności, a w obrębie systemu społecznego dokonuje się dezintegracja.

Jakie elementy wskazują na integrację lub dezintegrację w wychowaniu i edukacji? W zasobach leksykalnych oraz słownikach pedagogicznych, a nawet w podręcznikach akademickich, nie znajdzie się wyczerpującego wyjaśnienia tych terminów. Teresa Hejnicka–Bezwińska (2008, s. 479) integrację definiuje jako *przeciwnieństwo dezintegracji, będącej procesem żywiołowym. Może to oznaczać w odniesieniu do osobowości człowieka: 1) włączenie nowych elementów we wcześniej zbudowaną strukturę, lub 2) zbudowanie nowej struktury osobowościowej, na wyższym niż dotąd poziomie funkcjonowania. Także integrację wiedzy, integrację dydaktyczną, zintegrowane kształcenie (nauczaniu i uczeniu się)*. Definicja nie wyjaśnia do końca czym jest dezintegracja w edukacji i wychowaniu, ale może ona być punktem wyjścia do dalszej analizy. Wynika z niej jednakże wnioski, że wprowadzanie ładu w osobowości wychowanka staje się ważnym zadaniem pedagogicznym. Mając na uwadze definicje encyklopedyczne, integracja w obszarze edukacji dotyczy zgodności postępowania nauczyciela z zasadami pedagogicznymi i normami moralnymi. Postępowanie według wzorca *pedagoga*, który w klasycznej literaturze naukowej ma tak liczne rozwinięcia (W. Okoń, B. Nawroczyński, Z. Mysłakowski, K. Sosnicki) znajduje tutaj w szczególności sposób swoje uzasadnienie. *Pedagog* – czyli nauczyciel i wychowawca. Ta specyfikacja zostaje dookreślona rolą zawodową, odmiennymi obowiązkami i zadaniami nauczyciela (osoby przekazującej informacje, nauczającej) zgodnie z wymogami metodyki nauczania. Inne są szczegółowe zadania pedagoga–wychowawcy, gdy w większym stopniu liczą się walory osobowe, osobista kultura, rzeczywisty autorytet, nastawienie na osobę ucznia, poznanie i zrozumienie jego sytuacji osobistej, gotowość do wspierania. Wychowawca, to nauczyciel wykraczający poza dydaktyczne i merytoryczne kompetencje, raczej oddziałujący całym sobą w specyficznej sytuacji egzystencjalno–personalistycznej. Wreszcie są potrzebne umiejętności tworzenia właściwej relacji w procesie komunikowania się, w tworzeniu płaszczyzny interakcji. Są to kompetencje skutecznego komunikowania (przekazu) zgodnie z regułami teorii komunikacji społecznej, także kompetencje właściwego wsłuchiwanie się w zda-

nie odbiorcy, tworzenia partnerskiej relacji, w której istotnym komponentem staje się dialog.

Jaką zatem rolę może spełnić pedagogika i pedagogia (nauczyciele, wychowawcy, edukatorzy)?

- Pedagogika może opracować program edukacji nauczycieli w zakresie problematyki integracji normatywnej, funkcjonalnej i komunikacyjnej; integracji środowiskowej.
- Pedagogika może stać się teorią programu zintegrowanej (nie przedmiotowej) edukacji w placówkach szkolnych i w środowisku pozaszkolnym, teorią funkcjonowania klas i szkół integracyjnych, teorią ról nauczycieli w integracyjnej edukacji (pedagogice integracyjnej).
- Pedagogika akademicka może tworzyć teorię edukacji przyszłych nauczycieli i wychowawców (na poziomie akademickim) w większym stopniu opartą na więzi z życiem, ze szkołami, placówkami edukacyjno-wychowawczymi (model kształcenia lekarzy wydaje się być tutaj wzorcem). Wymaga to pogłębionej współpracy uczelni wyższych i nauk pedagogicznych z placówkami edukacji i wychowania, rodzinami, Kościołem i lokalnymi władzami samorządowymi; instytucjami bezpieczeństwa publicznego (policja, straż miejska, pożarna, leśna itp.). Pedagogika musi się stać *praktyczną* w ścisłym tego słowa znaczeniu.
- Pedagogika naukowa może się zająć badaniem praktyki edukacji integracyjnej.

Należy się też zastanowić, czy zamiast edukacji rozparcelowanej w ramach rozmaitych przedmiotów szkolnych nie jest zasadne tworzenie bloków (modułów), programów kształcenia zintegrowanego. Edukacja szkolna przybierze wówczas następujący – przykładowy – układ:

- edukacja aksjologiczna,
- edukacja o społeczeństwie,
- edukacja międzykulturowa w wielokulturowości,
- edukacja ekologiczna i tworzenie przyjaznego środowiska,
- edukacja obywatelska,
- edukacja prorodzinna,
- edukacja o interakcjach i relacjach międzyosobowych,
- edukacja o bezpieczeństwie i przemocy w szkole;

- edukacja o osobie samym: jak nie ulec zagrożeniu w niebezpiecznym świecie, jak zachować zdrowie psychiczne i być szczęśliwym,
- edukacja o integracji w skali placówki edukacyjnej, społeczności lokalnej, globalnej i globalnej.

Bibliografia

1. Attali J. (2008), *Krótką historia przyszłości*, Warszawa.
2. Bauman Z. (1994), *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa.
3. Bauman Z., (2000), *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa.
4. Bauman Z., (2006), *Płynna nowoczesność*, Kraków.
5. Beck U. (1982), *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, wyd. polskie (2002), *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa.
6. Bezwińska-Hejnicka T. (2008), *Pedagogika ogólna*, Warszawa.
7. Dąbrowski K. (1975), *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, Warszawa.
8. Dąbrowski K. (1979), *Dezintegracja pozytywna*, Warszawa.
9. Dąbrowski K. (1985), *Fazy i poziomy rozwoju psychicznego i trzy kształtujące go czynniki*, [w:] Tenże (red.), *Zdrowie psychiczne*, Warszawa.
10. Frieske K. W. (2003), *Marginalność społeczna – normalność i patologia*, [w:] *Polityka społeczna. Teksty źródłowe*, wybór i oprac. L. Dziewięcka-Bokun i K. Zamorska, Wrocław.
11. Frycie S. (1993), *Integracja w nauczaniu*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa.
12. Illich I. (1976), *Spółczesność bez szkoły*, Warszawa.
13. Kawula S. (2012), *Pedagogika społeczna dziś i jutro*, Toruń.
14. Kwieciński Z. (1996), *Edukacja do globalnego przetrwania i rozwoju*, [w:] *Tradycja i wyzwania. Księga pamiątkowa na 70-lecie założenia Studium Pedagogicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1921 – 1996*, Kraków.
15. Nowy Leksykon PWN (1998), Warszawa.
16. Smart B. (1998), *Postmodernizm*, Poznań.
17. Sroczyński W. (2006), *Pedagogika środowiskowa. Kategoria środowiska w teorii polskiej pedagogiki społecznej*, Warszawa.
18. Sroczyński W. (2010), *Konflikt czy dysonans w kontekście integracji środowiska wychowawczego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 2.
19. Sroczyński W. (2011/2013), *Wybrane zagadnienia pedagogiki społecznej*, Siedlce.

20. Sroczyński W. (2013), „Wspólnota” jako podstawowa kategoria poznawcza pedagogiki społecznej, [w:] E. Jaszczyszyn, J. Szada-Borzyszkowska (red.), *Edukacja w kreowaniu współczesnej rzeczywistości. Możliwości i ograniczenia*, t. II, Siedlce.
21. Sroczyński W. (2013), *Drogi rozwoju pedagogiki a edukacja*, [w:] E. Jaszczyszyn, J. Szada-Borzyszkowska (red.), *Edukacja w kreowaniu współczesnej rzeczywistości. Możliwości i ograniczenia*, t. II, Siedlce.
22. Sroczyński W. (2013), *Zmiana społeczna a edukacja: w jakim okresie zmiany jesteśmy i jakie wynikają stąd konsekwencje dla edukacji w Polsce*, [w:] J. Piekarski i in. (red.), *Edukacja w procesie zmiany – warunki, możliwości, doświadczenia*, Płock 2014.
23. Sroczyński W. (2014a), *Pedagog środowiskowy – czy możliwa profesja?* [w:] L. Pytka, T. Zacharuk, E. Jówko (red.), *Inkluzja społeczna jako remedium pedagogiczne w dobie kryzysu*, Siedlce, Monografie nr 148.
24. Szacka B. (2003), *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa.
25. Sztompka P. (1999), *Stawanie się społeczeństwa: pomiędzy strukturą a zmianą*, [w:] Kurczewska J. (red.), *Zmiana społeczna. Teoria i doświadczenia polskie*, Warszawa.
26. Sztompka P. (2005), *Socjologia zmian społecznych*, Kraków.
27. Toffler A. (1996), *Budowa nowej cywilizacji*, Warszawa.